

טל דקל. נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי. תל אביב:
רסלינג. 2013. 226 עמודים

דליה יפה מרקוביץ'*

לעתים נדמה כי קריאה ביקורתית ביצירות אמנות שונות (ציור, פיסול, צילום, וידיאו) מבוזמת על רקע התפאורה שמספקות תיאוריות סוציולוגיות וזונחת את היצירות עצמן, על השפה הייחודית המאפיינת אותן. ניתוח ביקורתי כזה מבוסס על הבחנה דיכוטומית ובינארית בין הגמוניה לשוליים - חזק לעומת חלש, טוב לעומת רע, מקובל לעומת דחוי - ועל מסגרת של צירים ליניאריים הנעים בין דיכוי לשחרור. נראה כי הספר נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי נופל במלכודת זו. הספר מבקש לבחון מבעד לעדשת הביקורת את המרחב החזותי שייצרו בשנים האחרונות אמניות "אחרות" הפועלות בישראל - מהגרות מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר ומהגרות עבודה מהפיליפינים - ובתוך כך לבחון את היצירות כשיח וכאקטים ביקורתיים. מגדר, גוף וצבע, תעסוקה, דת והגירה משמשים את המחברת בערבוביה לבחינת יצירות מגוונות, שנוצרו בטכניקות שונות ובזמנים שונים. היצירות נידונות בעיקר כמצע רפלקסיבי-ביקורתי שבאמצעותו מבטאות האמניות את זהותן השסועה ואת מיקומן ומעמדן האמביוולנטיים בחברה הישראלית.

הכותבת מסרבת להתייחס אל מושאי הניתוח כאל קטגוריה חברתית מובחנת. כך למשל נאמר על אמניות יוצאות ברית המועצות לשעבר: "אין אפשרות להתייחס אל כל הנשים שהגיעו מרחבי ברית המועצות לשעבר כאל קבוצה אחת ואחידה, מונוליתית" (עמ' 94); גם על אמניות יוצאות אתיופיה נאמר: "על אף היותן נתונות בסד המכליל אותן בקבוצה אחת ואחידה של 'נשים שחורות', אין אפשרות לכלול את האמניות שנדונו כאן כקבוצה ולארגן אותן תחת מכנה משותף אחד" (עמ' 139); ואילו על אמניות מהגרות מן הפיליפינים נאמר: "מהגרות העבודה אינן מרכיבות קבוצה אחת הומוגנית, אלא הן סובייקטים שונים המבטאים דרגות שונות של סוכנות" (עמ' 188). אך למרות זאת, נקודת המבט שממנה מפוענחת יצירתה של ה"אחרת" ממוקמת בקונצנוס ביקורתי המבחין בין מדכא למדוכא. אגב כך מועמסות על היצירות סוגיות גדולות וכבדות משקל - סקסיוזם גזעי, סחר בנשים, מיהי יהודייה, תיוג תרבותי, דם וגזע, מעמד והטרדה מינית, אמהות וגירוש ילדים, מעורבות והדרה ושייכות - אשר הופכות ביצירות והפכות אותן עצמן למניפסט לעומתי של קבוצות שוליות ודחיות.

דומה כי המבט הביקורתי מכריח את היצירות לקבל על עצמן זהות מודרת הנמחצת תחת כובד משקלם של החברה הפטריארכלית, הסקסיוזם, המיזוגניה והאתוס הציוני. כך, שלישיית ברבורי הנייר שיצרה מריטה ראיס הפיליפינית הופכת מקפצה לדיון ב"הסדרי כבילה", ב"הסדרים תאגידיים", ב"רשות האוכלוסין וההגירה" ובסחר בבני אדם. תצלום סלון ביתי ובו מעיל פרווה, עבודתה של אנה ים שהיגרה מברית המועצות לשעבר, הופך לדיון ב"טראומה עיקשת" ובהיסטוריה הפמיניסטית של נשים ברוסיה הסובייטית. תצלום של מאבטחת צעירה בחדר שבו מתארגנים עובדים ומשאירים את חפציהם - יצירתה של סופי ג'מבר, בת לקהילת יוצאי אתיופיה - הופך לדיון במערך הקליטה במדינת ישראל, במבנה התעסוקה המרובד, בהכוונה ממוסדת של נשים מהגרות ובמעמד האישה באתיופיה.

* המדרשה לאמנות, המכללה האקדמית בית ברל ובצלאל, אקדמיה לאמנות ועיצוב, ירושלים

ביקורת ספרים

אין בכך כדי לומר כי אמנות אינה יכולה לשמש פלטפורמה לבחינת מבנים, "קולות", נרטיבים וכוחות, ואין בכך כדי לבטל את ייחודיותה של שפת האמנות ואת זיקתה לביקורת החברה. אולם שיח ביקורתי שמאורגן במרחב מדומיין, המאוכלס בהפכים לוגיים ובקטבים מוחלטים, מצמצם לתוך תבניות צפויות מראש את הסוגיות האישיות והפוליטיות שנספגו בצורה ובחומר. זהו דיון שמוחץ באמצעות תיאוריות גדולות ומוסכמות ביקורתיות יחסים דיאלקטיים, מופעים היברידיים, מחוות דקות ואנומליות רגעיות. מסקנותיו מאלצות את היצירות, על עולם המשמעויות שהן משקפות, למבנה פרשני בינארי, אדיש לניואנסים ולמורכבויות שטמונים ביצירות ובמציאות. כך, למשל, גוף היצירות שיצרו מהגרות מברית המועצות לשעבר נחטב בין שתי אפשרויות המוציאות זו את קיומה של זו: "מגוון יצירות האמנות שנדונו בפרק זה [...] חושפות את המתח שבין כמיהה לשייכות ובין בריחה משייכות ורצון בזרות" (עמ' 97). לקט היצירות שיצרו אמניות יוצאות אתיפיה מתפענח אף הוא על רקע מקוטב: "מצד אחד ישנו הרצון להיקלט ולהשתלב, ומהצד האחר קיים הרצון להתבחן ולהתייחד תוך שמירה על המסורת והשורשים" (עמ' 140). ברוח דומה מתלבטות גם יצירותיהן של מהגרות עבודה מהפיליפינים בין שני כיוונים מנוגדים: "יש שהן מפגינות שמירה אדוקה על המסורת המקורית ויש שהן מאמצות מאפיינים רבים ככל האפשר מהתרבות החדשה, הישראלית" (עמ' 188).

רנסייר (Ranciere, 2009) מאשים מהלכים ביקורתיים מסוג זה במעגליות המסתכמת בהנצחת נחיתותו של האחר, באמצעות הכפפתו לתכתיבים צפויים מראש - שייכות ובריחה; השתלבות והתבחנות; מסורתיות וחדשנות. הביקורת במובנה זה נתפסת כחשיפת סוד או כקריעת מסווה מעל עולות כמוסות ומוחלטות, מהלך המבסס את מעמד הביקורת כשקולה לאידיאל ולאמת. ראו למשל את המקרה שבו הביקורת נתפסת כמייצגת אמת, שמושאה הבור מנוע מלהכירה בשל בורותו - מעמד הפועלים נתפס כמודר כיוון שהוא אינו יודע מדוע הוא מודר; והוא אינו יודע מדוע הוא מודר כיוון שהוא מודר. קריאה ביקורתית מעין זו עלולה להפוך בעצמה למהלך בריוני וממשמע, שהופך את פעולות השחרור להגמוניה המדכאת החדשה. זאת ועוד, בעצם דיבוב החפץ הדומם וחשיפת פשרו ה"ביקורתי" מעמידה הביקורת את המבקר במעמד של עד מומחה. מעמד זה משחזר את פערי הכוח שבין המבקר למושאי ומעמיד בספק את עצם תפיסת הביקורת כמפתח לשחרור חברתי.

לאור מתקפה אתית זו על הביקורת יש לשאול כיצד אפשר לפגוש במרחב האסתטי ולהצית דיון פוליטי-ביקורתי שאינו מעגלי. לפי רנסייר, הפוליטי-ביקורתי הוא תוצר של זיקת גומלין טרנסגרסיבית, מערערת, כזו שמחבלת במערך החושי של הצופה ומשבשת תפיסות צפויות מראש; תפיסות שחושקו, בין היתר, בטבעת החנק של הקונצנזוס, ובתוך כך גם הקונצנזוס הביקורתי. אחרים ממקמים את המפגש יצירה-צופה במרחב פתוח וחופשי מאילוצים, מרחב שיטרף את שאיפתה של האמנות להורות, כלומר להצביע ולהסדיר משמעויות (פוליטיות, ביקורתיות) הגלומות, לכאורה, באמן, באמנות או בארגו הכלים התרבותי של הצופה. מהלך זה מבקש לשחרר את הצופה ואת היצירה מגבולות החשיבה המותרים ולעגן אותם בספקולציה, בספק ובהתנסות. ובלשונה של רוגוף (2008):

[להעניק] את ההיתר להתחיל מהאמצע, ההיתר לערב מציאות ודמיון, ההיתר לשחק בשפה, ההיתר לא לעגן כל טענה בהוכחה המבוססת על ידע קודם, ההיתר להעדיף את הסובייקטיביות כדרך לעסוק בעולם ובייסוריו, ההיתר להיות מעורפל, ההיתר לשרטט דרך שונה לגמרי של איך הגענו לכאן ברגע זה.

המבקר הוא לפיכך זה שמלאכתו לעולם אינה גמורה (Rogoff, 2008). במקום לשחזר משמעויות ואופני חשיבה מוסכמים, עליו להתמיד ולחתור תחת אופני החשיבה המקובלים, גם אלה הביקורתיים. ביקורת ספרים זו מבקשת לחבל בפרויקטים ביקורתיים שנכלאו בשביין של אוטוריטות ביקורתיות ובתוך כך לפתוח פתח לביקורת חדשה, אחרת, צייתנית פחות ומוגבלת פחות.

מקורות

רוגוף, א' (2008). אקדמיה כפוטנציה. מאד.ב. אוחזר ב-10 בנובמבר 2014 מתוך: <http://www.maarav.org.il/archive/classes/PUItem1a56.html>

Ranciere, J. (2009). *The emancipated spectator*. New York: Verso.

Rogoff, I. (2008). What is a Theorist? In J. Elkins & M. Newman (Eds.), *The state of art criticism* (pp. 97–109). New York & London: Routledge.